

І. Крип'якевич

Ярослав

Остотисл

В И Д А Н Н Я
ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“

845
(10)



ІВАН КРИПЯКЕВИЧ

ЯРОСЛАВ ОСМОМИСЛ

(1153—1187)

з приводу 750-ліття смерти

Р І К
1937

Книжечка 10
(ЖОВТЕНЬ)

Передплачуйте видання „Просвіти“.

I. МІСЯЧНІ КНИЖЕЧКИ.

З 1937. р. Товариство „Просвіта“ ввійшло в четвертий рік видавання відновлених місячних видань.

У 1934. р. були це, здебільша, оповідання з давнього й недавнього нашого минулого, крім того, три книжечки були присвячені життю й діяльності велетнів нашого національного відродження (Тарас Шевченко, Маркіян Шашкевич, Юрій Федькович); у тому році появилось 11 книжечок (1 подвійна).

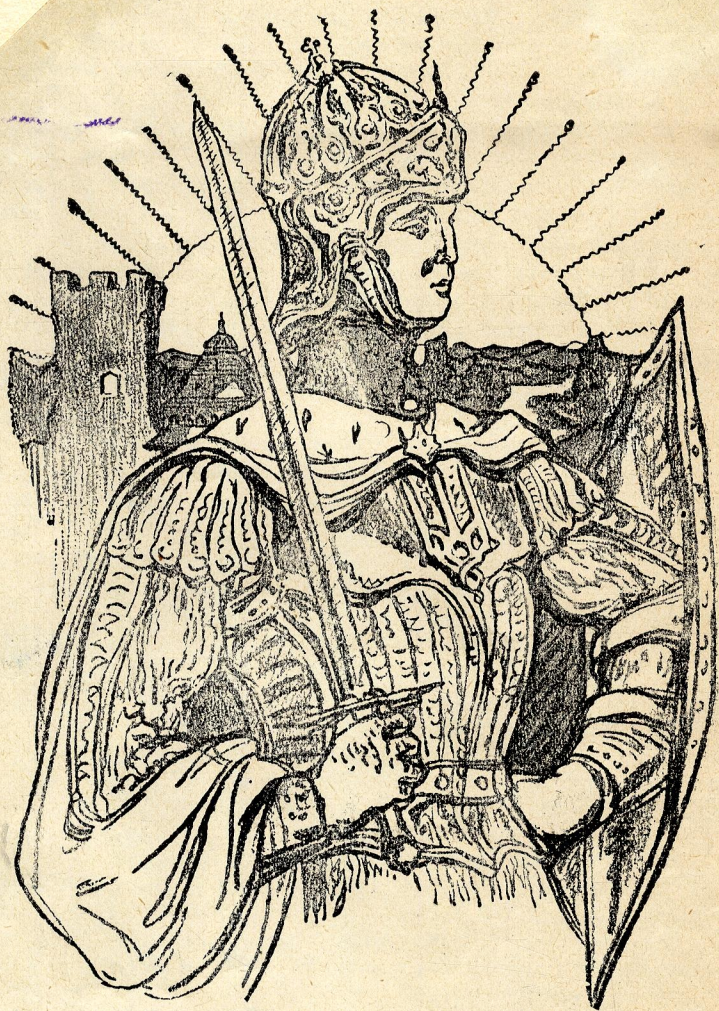
В 1935. р. вийшло 12 книжечок (одної, грудневої, наші передплатники не дістали, — не з вини товариства), зміст їх: життя й діяльність М. Грушевського, коротенька географія українських земель у Польщі, природознавство (про галапаси), наш національний герб та прапор, про майбутню війну, про працю людського духа, про значіння книжки, про Абіссінію, два історичні оповідання.

У 1936. р. „Просвіта“ видала 8 місячних книжечок, із них 4 — подвійні (отже 12 чисел). Із книжечок, виданих у 1936. р. греба відмітити передусім чотири частини „Історії України“ Омеляна Терлецького, а далі: інсценізації вибраних творів Тараса Шевченка (розхоплені), про життя й діяльність Івана Франка, про Грузію та звідомлення з діяльності „Просвіти“ за 1933—1935.

У 1937. році появилися:

- 832 (1) Юра Шкрумеляк, „ПРОСВІТА“ СИЛИ НАШОЇ ОСНОВА, з 16 образками (за січень), ст. 48, ц. 20 гр.
- 834 (2) В. Ковальчук, РУСАЛКА, сценічні картини, з приводу 100-ліття появи „Русалки Дністрової“ (1837—1937), з 7 образками і 2 нотами пісень (за лютий), ст. 48, ц. 50 гр.
- 835 (3) Едвард Жарський, ЗОЛОТО З ГЛИНИ, із деяких тайн хемії, з 9 образками (за березень), ст. 48, ц. 50 гр.
- 839 (4—5) Іван Брик, БОРОТЬБА ЧЕХІВ ЗА ВОЛЮ, з 1 мапою та 23 образками (за квітень-травень), ст. 96, ц. 1 зл.
- 840 (6) Володислав Ковальчук, ІНСЦЕНІЗАЦІЇ ВИБРАНИХ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА (за червень), ст. 48, ц. 50 гр.
- 841 (7) Василь Пачовський, ІВАН МАЗЕПА, життя й діяльність, із приводу 250-ліття вибору гетьманом, з додатком Мазепиного вірша „Всі покою щире прагнуть“, з 12 обр. й 1 картою (за липень), ст. 48, ц. 50 гр.
- 842 (8-9) Марко Вовчок, МАРУСЯ, істор. повість, із 9 образками С. Гординського, з приводу 30-ліття смерті письменниці. (за серпень-вересень), ст. 108, ц. 1 зл.
- 845 (10) Іван Крип'якевич, ЯРОСЛАВ ОСМОМИСЛ (1153—1187), з приводу 750-ліття смерті (за жовтень), ст. 48, ц. 50 гр.
(Далі див. 3. ст. окладинки.)





Князь Ярослав Осмомисл
(образ Олекси Новаківського).

10
Pag. 26-11/14 50
ІВАН КРИПЯКЕВИЧ

~~22.563~~
КНЯЗЬ
ЯРОСЛАВ ОСМОМИСЛ
(1153—1187)

з приводу 750-ліття смерти великого галицького князя

~~4861/845.~~
з 13 образками і 1 мапою

Львів. Бібліотека
АН УРСР



Л Ъ В І В 1 9 3 7

Накладом Товариства „Просвіта“. — З друкарні Вид. С-ки „Діло“, Львів

9(c47.7) 11

T3(RYK331)4-532.1

504

✓
Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 64 658

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 3016

Наш київський літопис подає під р. 6695. (від сотворення світу), себто, числячи від Різдва Христового під 1187. р., таку коротку звістку: „Того самого року помер галицький князь Ярослав, 1. дня місяця жовтня, а 2. — його поховали в церкві Святої Богородиці”. Таким чином у місяці жовтні ц. р. минає рівно 750 років, відколи не стало між живими одного з наймогутніших українських князів, — Ярослава Осмомисла. З цього приводу ми й видаємо цю книжечку, щоб наші люди зазнайомилися із славними ділами великого князя, того, як літопис пише: „мудрого, і промовистого, і богобоязливого володаря, що його в чужих краях високо шанували, і що у своєму краю вславився своїми військами”, своїми военними вчинками, поширивши грядиці галицької держави по Дунай. Треба, щоб у нас усіх була жива пам'ять всього того, що створив колись український дух, що добула українська шабля. Великі діла предків викликають гордощі в нових поколіннях — річ така потрібна серед буденщини сірих днів. Не кажемо вже про те, що це обов'язок кожного свідомого громадянина знати славне минуле свого народу, щоб із нього витягати науку для теперішнього й майбутнього кращого життя.

Цікаво, що 750-ліття смерті могутнього галицького князя збігається з відкопами основин його великого культурного діла, з відкопом фундаментів церкви, яку він збудував, і в якій спочили його кости. Яке велике національне значіння мають ці розкопи — про це ми писали в „Житті і Знанні” у зшитку за місяць вересень (див.

ст. 242—244). Там поміщені деякі образки з розкопів. Та багато людей їх уже бачило і власними очима. Бо ж на першу звістку про розкопи — нарід тисячами почав провідувати давню столицю своїх князів, щоб на місці схилити голову перед колишньою їх славою, щоб поклонитися кісткам того, що збудував колись величаву свя-
тиню.

Про саму столицю „Просвіта” видала окрему кни-
жечку з образками п. з. „Кринос”, книжечку, присвячену
й історії української галицької держави, і розкопам. А ця
книжечка, що її видаємо, доповняє все, про що пише
„Кринос”, і зокрема займається дуже докладно життям,
ділами й діяльністю Ярослава Осмомисла.

Нехай же вона утривалить у пам'яті сучасних по-
колінь постаті великих людей української історії і спов-
нить серця любов'ю до славного минулого рідного народу.

Осмомисле Ярославе,
княже в галицькім околі!
Гордо сів ти на престолі,
Злотокованім престолі.
Ти підпер угорські гори
скрізь залізними полками,
королеві путь заставив,
Дунаєві замкнув брами.
Мечеш бремена під хмари,
до Дунаю судиш суди.
Твої грози йдуть світами,
по землях течуть усюди.
Ти і Києву ворота
відчиняєш в кожній хвилі
і з вітцівського престола
у салтанів мечеш стріли.
Стріляй Кончака поганця
за наругу половчина
і за рани Ігореві,
Святославого сина.

Такими словами безсмертний співець¹⁾ „Слова о полку Ігоря” з XII. ст. звертається до могутнього галицького князя. Був це час, коли орди диких половців, що кочували у степах, нападали на наші землі, палили й нищили села, забирали добуток і виводили людей у неволю. Тоді, як співає автор „Слова” „мало де погейкували ратаї” на воли, зате часто „грало гайвороння, ділячи між себе трупи”. Супроти степового ворога наші князі були безсильні, бо не вміли разом у згоді виступити проти кочовиків, кожний зокрема хотів вер-

ховодити. Ось, н. пр., у 1185. р. молоді князі під проводом Ігоря Святославича самі, на власну руку, пішли походом на половецькі кочовища, та степовики оточили їх великою силою, погромили українське військо, й Ігор із товаришами попався в полон. Тоді по всій Україні пішов жах, щоб буде далі. Бо половці цілою ордою розсипалися по нашій землі, та з ще більшим завзяттям, як звичайно, руйнували безборонні села. Наддніпрянські князі не могли дати собі з половцями ради, почали шукати помочі. Очі всіх звернулися тоді на могутню галицьку державу, на князя Ярослава Осмомисла.

Галичина була тоді найсильніша держава на всій Україні. Від Карпат, Сяну й Буга галицькі волости простягалися далеко на південь, здовж Дністра і Прута, аж до Дунаю й Чорного моря. Коли інші князівства поділилися на частини, Галичина вся залишалася під одною владою, під одним проводом. Тимто на західніх землях був кращий лад і добробут, ніж де инде. Галичина була густо заселена, мала багато міст, тутешнє населення було заможне, культурне. Розрослися тут сильно бояри, великі земельні власники. Купецтво вело торги з далекими країнами. Держава мала великі приходи. Галицький князь розпоряджав такими скарбами, як мало хто з тодішніх володарів. Численне та добре зорганізоване було галицьке військо. Воно твердо боронило західніх і південних границь своєї держави від наступів сусідів, та часто виходило і в степи, щоб відганяти напасливих половців. То й не диво, що й тепер, у час найбільшої степової небезпеки, коли орда грабувала Наддніпрянщину, всі чекали допомоги галицької землі, де князував наймогутніший із усіх князів — Ярослав Осмомисл.

Рід Ярослава. Ярослав Осмомисл походив із князівського роду Рюриковичів, що володів уже на Україні поверх триста років. Перед ним князувало вже дев'ять княжих поколінь — він належав до покоління десятого. Оця табличка подає родовід Ярослава, від найдальших його предків починаючи:

Рюрик, умер 879. р.

Ігор, ум. 946. р.

Святослав Хоробрий, ум. 972. р.

Володимир Великий, ум. 1015. р.

Ярослав Мудрий, ум. 1054. р.

Володимир, ум. 1052. р.

Ростислав, ум. 1065. р.

Володар, ум. 1124. р.

Володимирко, ум. 1153. р.

Ярослав Осмомисл, ум. 1187. р.

Кілько славних діл довершили ці князі! Кілько воєнних походів вели, як дуже заслужилися для організації й культури України! Найстарший із прапрадідів Ярослава, Рюрик, перший, за допомогою варязьких дружин, заснував велику державу на півночі, і з нею Україна була в тісних зносінах²⁾. Ігор (914—946) виправлявся з українською фльотою на Чорне море, облягав Царгород і склав з греками умови, корисні для нашої торгівлі. Святослав Хоробрий (960—972) підбив країни над Волгою, завоював Болгарію та Грецію й поляг лицарською смертю в боротьбі з степовими

печенігами. В о л о д и м и р В е л и к и й (979—1015) за-
 вів на Україні християнство, побудував багато церков,
 засновував школи, спроваджував грецьких майстрів
 і учених та прилучив Галичину до Києва. Я р о с л а в
 М у д р и й (1019—1054) наказав списати українське
 право, прикрасив столичний Київ новими будовами та
 підняв нашу державу до найвищої культури. В о л о -
 д и м и р (†1052), син Ярослава, уладив останній мор-
 ський похід на Царгород 1043. р. Р о с т и с л а в († 1065),
 син Володимира, був батьком галицької родини Ростиславичів;
 умер отроений греками на Криму. В о л о д а р,
 дід Ярослава Осмомисла, разом із братами Рюриком
 († 1094) і Васильком († 1124), уладив галицьку державу
 й оборонив її від Угорщини й Польщі. В о л о д и -
 м и р к о (1124—1153), батько Ярослава, підніс Галичи-
 ну до великого добробуту і світлості, зробив своєю
 столицею Галич, і приготував сина до державних обо-
 в'язків.

Так Ярослав Осмомисл у своєму роді мав як-най-
 визначніших українських князів, що розбудували нашу
 державу. Він міг брати їх собі за приклад і наслідувати
 їх славні діла.

Молодість. Про молоді літа Осмомисла літописи
 не переказали нам майже нічого. Не знає-
 мо навіть, коли й де наш князь народився, і як звалася
 його мати. Та виховання його проходило певно так-
 само, як і інших тодішніх князів. Коли княжич скін-
 чив три роки, йому вперше підстригали волосся й ви-
 саджували його на коня, на знак, що він має бути воя-
 кою-лицарем. Малий хлопець учився володіти зброєю,
 стріляти з лука, кидати списом, підіймати тяжкий меч.

Заправою до лицарського життя були лови, — всі князі залюбки полювали.

Ярославів батько, князь Володимирко, виїздив на лови до Тисмениці, недалеко Галича. На ловах молодий княжич мусів виказати свою силу й відвагу, нераз зустрічався з туром, медведем або диким конем, і сам від руки мусів його вбити.

Коли підріс, брав участь у воєнних походах, під опікою свого „кормильчика”, досвідного боярина, що повчав його про військові звичаї й беріг від небезпеки. Княжич учився, як проводити військо, як уставляти полки до бою, як закладати табор. Він мав обов'язок сам усього доглядати, перевіряти, чи приготовлена зброя, чи нагодовані коні, чи коло табору розставлена сторожа. Молоді князі брали собі за приклад князя Володимира Мономаха (1113—1125), що у своїй „Поуці дітям” наказував: „Коли на війну вийдете, не лінуйтеся, не дивіться на воевод; не вкидайтеся в питво, ні в їжу, ні в спання; сторожу самі розставляйте, а коли звідусіль війська порозставляєте, то щойно тоді лягайте; рано вставайте, та зброї з себе не здіймайте; бо як чоловік з лінощів не розглянеться, то несподівано пропаде”.

Князь привчався також до обов'язків володаря. Від молодих літ багато їздив, у різні сторони відбував подорожі, щоб власними очима пізнати свою державу. Приглядався до праці тисяцьких і посадників по городáх³), знайомився з урядовими справами, судив справи, які йому доручували. Бував на княжій раді, прислухувався до промов княжих дорадників, довідувався, які є державні прибутки, як справа мається з торгівлею, яких треба коштів, щоб утримати військо. Спроквола приготавлявся до того, щоб колись самому уміти порядкувати державою.

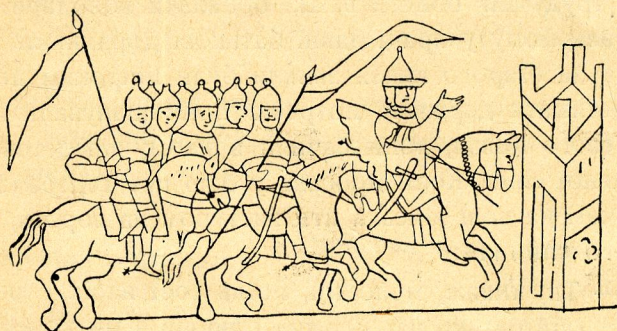
Князь Володимирко.

Для молодого Ярослава найкращим провідником у державних справах був сам його батько, Володимирко. Був це князь незвичайно діяльний, запопадливий, завзятий. Всі свої сили віддав він одній справі — утримати в одній цілості всі галицькі волости. Він бачив, до якого нещастя довело те, що на Наддніпрянщині князівства поділилися на дрібні частини, як українська держава ослабла, як занепала культура. Володимирко бажав охоронити свої землі перед таким поділом і всіма силами боронив єдності Галичини. І, змагаючи до цієї єдності, він ні з чим не лічився — прогнав навіть із Галичини свого братанича, Івана Ростиславича, коли той почав ширити ворохобню в державі.

Зріст Галичини занепокоїв сусідніх князів. Проти Володимирка виступали волинські й київські князі, Угорщина й Польща. Але меткий і розумний князь умів собі з усіма дати раду. Наступав спершу з військом на одного ворога, потім перебігав на інший фронт і несподівано заскакував другого противника. Він умів незвичайно скоро переводити війська з одної околиці у другу і скорістю своїх рухів перемагав ворогів. Але бувало часом і таке, що ворожі сили були більші, і Володимирко не міг їм дати ради. Тоді він ішов на переговори. У таких пересправах він виявляв незвичайну зручність. Було раз так, що угорський король Гейза заняв Сяніччину і зближався вже до Перемишля. Володимирко не мав при собі війська, не було чим боронити цього важного міста. Тоді він вислав до угорського табору своїх послів із великими гостинцями, перекупив угорських воєвод, і вони перемовили Гейзу, щоб замирив із Володимирком. Таким способом вирятував і місто Перемишль і свою честь.

Володимирко княжив у Галичині майже трицять років, від 1124. р. до 1153. р., і зробив її країною силь-

ною та багатою. Завдяки його запопадливості княжа скарбівня була все повна золота і срібла, а галицькі полки не тільки боронили своїх границь, але нераз ішли походом у Наддніпрянщину, на половців.



Князь на чолі війська хоче приступом брати город
(з кенігсберзького рукопису).

Володимирко помер тяжкою смертю. Київський князь Ізяслав Мстиславич прислав до Галича свого посла, боярина Петра, й домагався, щоб Володимирко віддав йому пограничні волинські землі над Горинем, так звану Погорину. Посол нагадав князеві, що він присягав колись на хрест віддати Ізяславу ці городи. Але Володимирко не хотів про це чути та ще покпив собі з присяги. Посла прогнав і розгоститися йому не дав. Але серед перепалки з боярином князь, видко, занадто схвилювався — коли потім вийшов із свого двора та йшов до церкви, нараз занедужав. „Ох, це як би мене хто вдарив у плече!” — скрикнув, і мало не впав. Його схопили на руки, перенесли до двора, почали лікувати, — але Володимирко утратив притомність і серед великих мук увечір помер...

Початки володіння Ярослава.

Отак несподівано, після смер-
ти батька, Ярослав став князем
галицької держави. Він був іще

молодий, але вже визначався повагою та спокоєм. При
боці Володимирка здобув собі державний досвід, то
й без труда міг обняти важкі обов'язки володаря. До-
помагали йому у праці давні батькові дорадники, боя-
ри, що за старого князя звикли були широким погля-
дом обіймати державні потреби. Вони шанували й ці-
нили свого князя, вони бачили в ньому представника
державної сили. Коли Ярослав у бою під Теребовлею⁴)
хотів сам на чолі війська йти наступом на ворога, боя-
ри його спинили:

— Ти, княже, молодий, поїдь собі набік і дивися
на нас. Твій батько нас кормив і любив, і ми хочемо за
твого батька й за честь голови свої скласти. Ти в нас
єдиний князь, якби тобі що сталося, що нам тоді по-
чати?

Бояри розуміли, що коли б князя не стало, то дер-
жава відразу занепала б. Тимто не дозволяли князеві
йти на небезпеки бою. Отак і пізнішими часами Ярослав
не ходив сам у военні походи, а висилав своїх воевод.
Літописи подають імена деяких таких воевод, як: Ізбий-
гнів Івачевич, Костянтин Сірославич, Тудор Єльчич.
Зпоміж інших бояр визначався рід Чагрів, чи Чагро-
вичів, яким князь особливо довіряв.

Головні справи, якими Ярослав повинен був заня-
тися на початку володіння, були такі:

1. наладнати відносини до інших українських кня-
зів, головнo до Київщини й Волині, з якими Галичина
сусідувала;

2. забезпечити грaниці від Угорщини й Польщі,
що за перших Ростиславичів нераз виступали проти
галицької держави;

3. скласти союзи з дальшими державами, щоб мати допомогу в часі війни;

4. стримати напади степовиків-половців;

5. забезпечити державний скарб і сильне військо;

6. піднести господарство й добробут Галичини, забезпечити торгові шляхи до Чорного моря;

7. вдержати згоду й лад між різними клясами населення.

Від вирішення цих справ залежала могутність держави, і молодий Ярослав мусів пильно всіма цими справами займатися.

Переговори з Києвом.

Ярослав від початку свого панування вів мирову політику. Він розумів, що хоч батько залишив йому сильну державу, то він сам, як молодий князь, не має ще поваги, не має признання, мусить поводитися дуже обережно, щоб не стягнути на свою країну якого лиха. Тимто старався мирним способом полагодити всі спори з сусідами.

Передусім намагався довести до миру з київським князем Ізяславом Мстиславичем. Ярославів батько Володимирко забрав був київському князівству погрянничні городи над річкою Горинем. Ізяслав хотів їх відібрати і тричі йшов воєнним походом на Галичину. Але Володимирко зручно боронився й Погорини не віддав. Як ми згадували, Ізяслав 1153. р. прислав до Галича свого посла й загрозив війною, коли б Володимирко цих городів йому не повернув. Знаємо, що пересправа з послом спричинила князеву смерть.

Молодий Ярослав мав добру волю цю небезпечну справу поладнати приязно. Від завернув з дороги боярина Петра, що відїхав був уже до Болшева. Петро не знав нічого про смерть Володимиркову і з страхом їхав до Галича — не знаючи, чого від нього хочуть.

Та у княжому дворі вийшли йому назустріч княжі слуги, всі у чорних плащах, ввели його до княжої кімнати, й тут він побачив, що на княжому престолі сидить Ярослав, у чорнім одязі, в чорній шапці, — і таксамо в чорному довкола нього всі бояри. Поставили Петрові стілець, і він про все довідався.

Почалися переговори з послом. Тут Ярослав виявив велику поміркованість та згідливість. Князя Ізяслава назвав своїм другим батьком та заявив, що готов стати його слухняним сином. Петрові сказав таке:

— Ми тебе покликали ось чому: Бог учинив свою волю, як Йому подобалося. Ти ж їдь до Ізяслава, поклонися йому від мене і скажи таке: »Хоч Бог мого батька взяв, то ти був мені за батька. Ти сам із моїм батьком знаєш, що між вами було, та це вже Бог осудив, узяв мого батька, а мене на його місці залишив. Та військо батькове і дружина батькова — в мене, крім одного копя, що поставлене коло його гробу, — але й воно в моїй руці. Тепер я, батьку, кланяюся тобі, прийми мене, як свого сина Мстислава; як їздить Мстислав коло твоїх стремен із одного боку, так нехай я їжджу з другого боку з усіма моїми полками!«

З такою заявою він відпустив Петра до Києва.

Війна. Але Ізяслав Мстиславич не вдоволився покірливістю Ярослава, а таки зажадав, щоб він повернув йому Погорину. Та на це вже Ярослав не міг погодитися. Коли б був відмовився від цієї пограничної волости, то дуже був би пошкодив своїй славі, — народ уважав би був його за слабого й незручного князя, що легко позбувається землі, якої батько його так уперто боронив. Тимто Ярослав відповів відмовно.

Тоді Ізяслав Мстиславич рішився піти ще раз воєнним походом на Галичину. Він покликав собі в до-

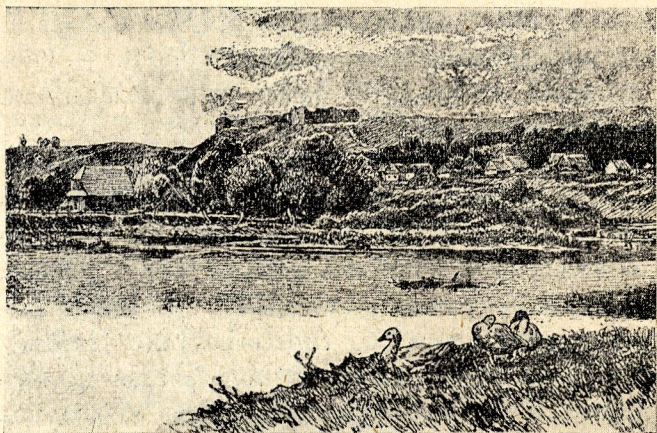
помогу різних князів, що були з ним у союзі. Та ще взяв собі на поміч т. зв. чорних клобуків⁵⁾, — степових печенігів, торків та половців, що вже покинули були кочеве життя, осіли над річкою Россю⁶⁾ і служили київським князям як погряничне військо. І ось із такими великими силами він рушив на початку 1154. р. на Галичину. Сам він ішов простим шляхом з Києва на захід, а по дорозі приставали до нього помічні полки. В якому місці почалася боротьба, про це літописи не пишуть, але можна здогадуватися, що Ізяслав напад спершу на Погорину й заняв спірні городи, — Гнойницю, Шумськ і Тихомль, — за які війна велася, а потім рушив над річку Серет.

Ярослав найшовся в дуже важкому становищі. Ні один із князів не став йому в допомогу, — нізвідки не прийшла поміч. Він міг покладатися тільки на батькових вірних бояр та на своє військо. То й зібрав свої полки й обставив ними річку Серет. Сам пішов над горішню частину річки, бо сподівався, що Ізяслав тим шляхом попрямує на Галичину. Але Ізяслав що инакше придумав. Він вислав проти Ярослава кілька полків, щоб вони спинили похід галичан, але й не думав у цьому місці зводити бою. А з головним військом пішов довж лівого берега Серету і спинився аж коло Теробовлі. Ярослав дізнався про цей похід противника й чимдуж почав теж своє військо стягати під Теробовлю. Та було за пізно, — Ізяславові війська перейшли Серет і станули по правому боці річки.

Бій під Теробовлею. Тут, під самою Теробовлею, прийшло до вирішного бою „у вівторок Федорової неділі”, мабуть — у березні. „Вранці розстелився такий густий туман, що не видно було навіть кінця копя”, — пише літопис. Війська ставали одне проти одного в темряві. Та пізніше туман

розійшовся, і тоді противники побачили одні одних. Ярослав хотів сам стати на чолі свого війська, але розважні бояри не хотіли до цього допустити, — так дбали вони за життя свого князя. Ярослав подався до Теревовлі й там із укріплень гóрода придивлявся битві.

„Війська зійшлися, почався завзятий бій, що тривав від полудня аж до вечора”, описує літописець. Битва велася на широкому просторі, не знати було, хто



Руїни замку в Теревовлі.

перемагає. Галицькі війська хоробро вдарили на волинян, присилували їх до втечі — і з поля бою уступили ті князі, що були з Ізяславом у союзі. Але в іншому місці сам Ізяслав так сильно наляг на галичан, що вони почали втікати до Теревовлі. Обидві сторони полснили багато бранців.

Під вечір перевага виявилася таки по стороні Ізяслава: він утримався на побоевищі, а це рішало тоді про перемогу. Але при ньому залишилося дуже мало дружини, і князь був у небезпеці, що можуть його ще розбити. Тоді Ізяслав взявся на підступ. У його руки

дісталися деякі прапори галицьких полків, — він казав виставити ці прапори на побоевищі, що немов тут стоїть галицьке військо. Коли галицькі вояки побачили корогви, почали збігатися на те місце, а Ізяславові вояки брали їх у полон і багато з них повбивали.

Галицьке військо в Києві.

Галицько-київська війна залишилася невирішена. Даремне полилося з обох сторін так багато братньої крові! Ізяслав, хоч ніби й переміг, мусів зараз уступити зпід Теремовлі, бо інші князі, що були з ним, утекли, а він сам боявся, що його військо також довго не вдержиться. Ярослав оборонив границю своєї держави, не пустив Ізяслава в середину краю, але по кривавих утратах не мав сили, щоб піти за Ізяславом у погоню. Таким чином спір за погрянниччя й далі був невирішений. Що діялося далі, літописи не пишуть. Але, здається, обидва князі таки помирилися між собою. Як воно звичайно буває, мусіли поробити один одному уступки. Ярослав мусів зректися на річ Києва Погорини, завойованої батьком, — тяжка це була втрата, але для миру треба було її витримати. Та зате Київ признав за Галичиною Бужеськ (Бузьк), що його перше зараховували до волинських волостей.

Незабаром, 17. листопаду 1154. р., умер Ізяслав Мстиславич. То він усе з воєнним завзяттям виступав проти Галичини, і він у значній мірі був винен, що війна з галицькими князями не припинялася. Та коли тепер його не стало, відносини між Галичем та Києвом покращали. За Київ почалася боротьба між різними суперниками. Та ніхто з київських князів не мав тоді великої сили, і ніхто вже не встрявав до галицьких справ.

Ярослав був зпочатку в союзі із князем Юрієм, сином Володимира Мономаха. Цей союз склав іще Володимирко — він оженив Ярослава з Юрієвою донькою, Ольгою. Ярослав дуже шанував свого тестя й кілька разів, на його бажання, вислав свої полки то на Волинь, то на Полісся, то знову в Київщину.

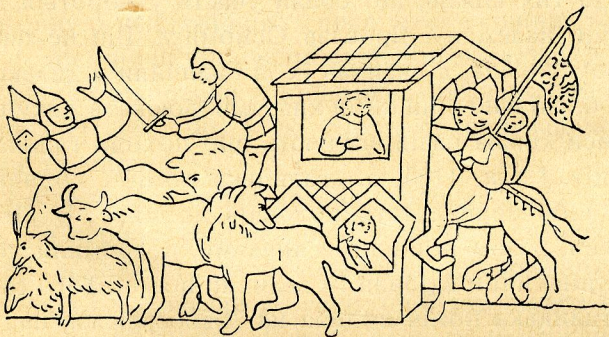
Коли ж Юрій 1157. р. умер, Ярослав мав вільну руку й підпомагав різних князів, що добивалися київського престолу, — відповідно до того, кого він уважав за найкращого. В тих часах галицькі війська майже не виходили з Київщини, а нероза заходили й на Лівобережжя. Галицькі воеводи вирішували часто важливі політичні справи, брали участь у нарадах місцевої громади, укладали умови з князями. Через те вплив Ярослава в Наддніпрянщині зростає що раз більше, з його волею мусіли числитися всі князі.

Отак, у міру того, як Київ тратив своє давнє значіння через внутрішні заколоти й напади половців, — до голосу й до впливу доходить головний осередок західніх земель — Галич.

Походи на половців. Ярослав вислав галицькі війська на Київщину не тільки тому, щоб над Дніпром забезпечити справи своєї держави. Він мав на оці ще важливішу, бо спільну справу всієї України — боротьбу зі степом. У тих часах напади диких половців стали особливо часті й дошкульні. Із далеких своїх кочовищ над Доном та на Підкавказзі половецька орда пересунулася ближче до України, над річки Орель та Самару, а навіть сягала до Ворскла⁷). Половці появлялися й на Правобережжі, а то й деколи насакували й на галицьке Пониззя⁸). Половецькі напади наносили Україні знищення й руїну. Хліборобське населення не могло вдержатися на погрянниччі, відхо-

дило у глибину краю, залишаючи за собою пусті оселі. У тих часах обезлюдніло багато гарних міст та сіл, а границя заселених осель пересунулася сильно на північ. Половці рік-річно виводили з України тисячі бранців, що пропадали в безлюдних степах, або йшли на продаж до далеких східних країн. Літопис так описує похід невольників:

„Втомлені холодом, мучені голодом і спрагою, похуділі з біди на обличчі, почорнілі, йшли вони



Боротьба українських князів із кочовиками
(образок із давнього, кенігсберзького рукопису).

невідомими краями, серед диких народів, голі та босі, з ногами поколеними на терні, і з слізьми говорили між собою: »я з того міста«, »я з того села«, так розпитувалися і з слізьми оповідали про свою родину, підводячи очі до Всевишнього, що знає всі тайни”.

Князі, що дійсно любили свою батьківщину і спочували з її недолею, докладали всіх заходів, щоб спинити половецькі напади і знищити ненависну орду. З великим признанням літописець оповідає про київського князя Мстислава, як він дав почин до боротьби з половцями.

„Вклав Бог добру гадку про руську землю в серце Мстислава Ізяславича, — він скликав свою

братію, почав радитися з нею і сказав: »Браття, пошкодуйте руської землі, своєї батьківщини й дідівщини, ось погані забирають християн що року у свої кочовища, присягають на угоду з нами і все її переступають! Чи не добре було б, браття, поклавшися на божу поміч, пошукати шляху батьків і дідів наших і своєї чести!« І сказала вся братія: »Хай тобі, брате, Бог помагає за таку думку, а нам дай, Боже, голови покласти за християн і за землю руську!«

До тих князів, що брали участь у боротьбі з половцями, належав і Ярослав Осмомисл. Він не шкодував своїх полків, а вислав їх із Галичини в далекі степи, щоб, спільно з іншими князями, воювати дику орду. Літописи кілька разів згадують про походи галичан на половців. І так, 1155. р. „галицька поміч” ходила під Канів, щоб присилувати половців до миру. В 1160. р. галичани, разом із іншими князями, погромили половців у Київщині й відбили їм великий полон. Того самого року галицька поміч ходила на Лівобережжя, над ріку Десну, проти половців. І ще раз того самого року галицьке військо, під проводом воєводи Тудора Єльчича, знову громило половців над Десною. В 1168. р. галицькі полки, разом із військом інших князів, ходили під Канів, щоб провести купецькі каравани, що йшли від Чорного моря шляхами Гречником і Залозником. В 1183. р. знову Ярослав прислав допомогу київським князям на великий похід проти половців.

Це, певно, не всі походи у степ, у яких галичани брали участь, — але й цього досить, щоб доказати, що Ярослав дуже брав собі до серця боротьбу з половцями і своїм військом допомагав наддніпрянським князям до перемоги над степовиками. Про близьку участь галицького князя в половецькій справі свідчить також те, що він свою доньку віддав за славного Ігоря Святославича, який ходив походом на половців. Ця донька й є та княж-

на Ярославна, — звалася Євфрозинія, а по батьку Ярослава — що у „Слові о полку” так тужить та плаче по своїм чоловіці, коли він попав у половецький полон⁹⁾). Тимто автор „Слова” так і вихваляє Ярослава Осмомисла, що він „із вітцівського престола у салтанів мече стріли”, тимто й закликає його, щоб прийшов у допомогу князеві-бранцеві, своєму зятеві.

Союзи Ярослава. Ярослав, як видно з його діяльності, уважав боротьбу з половцями за одну з найважливіших справ усієї України. Та щоб мати до цієї війни відповідні сили, князь старався утримати мирові відносини з іншими державами.. Він уникав воєн із сусідами, всякі спори поладнував переговорами та миром.

Так, Ярослав склав договір приязни з Угорщиною. За перших Ростиславичів і за Володимирка мадари все вороже ставилися до галицької держави. Угорські королі все змагали до того, щоб завоювати багату галицьку землю. Вони використовували кожную нагоду, й як тільки Галичині грозила війна, висилали туди свої війська. Українські князі багато труду поклали на те, щоб забезпечитися від наїздників. За часів Володимирка мадари все змовлялися з київськими князями й рівночасно з двох сторін ішли на Галичину. Ярослав знав добре ці угорські штучки і силкувався мадяр якось заспокоїти. Яким способом він це зробив, не знати. Але за його князювання мадари вже до Галичини не показувалися, а навпаки, угорський король Гейза став Ярославовим союзником. Пізніше, по десятиох роках, відношення між обома державами стали такі близькі, що угорський король Стефан III. старався добути собі за жінку молоденьку доньку Ярослава. Галицький князь погодився на це, князівну вже вислали на Угорщину (1164. р.), але до цього подружжя чомусь не дійшло..

Крім того, Ярослав утримував добрі зносини з Візантією (Грецією), що мала під своєю владою Балканський півострів. Приязнь між Галичем і Царгородом тяглася ще з давніх часів. Ще Ярославів дід, князь Володар Ростиславич, віддав був свою доньку за грецького царевича Ісаака Комнена. Потім і Володимирко утримував дуже приязні відносини з Візантією, і грець-



Оловяна печатка галицького єпископа Кузьми (згадується в літописі під 1165. р.). Її найдено у Крилосі 1897. р. З одного боку на ній образ Матері Божої, з другого — грецький напис: ΜΡ ΘΥ ΣΚΕΠΟΙΣ ΜΕ ΚΟΣΜΑΝ ΓΑΛΙΤΖΗΝ себто, — Мати Божа, сохрани мене, Кузьму, (єпископа) галицького.

кий цісар звав його своїм союзником. Обидві держави злучувала спільна справа — небезпека від Угорщини. Бо бутні мадари робили таксамо походи на наддунайські країни, як і на наші Карпати. Але Галич і Візантія спільними силами спиняли мадярську загонистість.

Ярослав далі підтримував добрі звязки з Візантією, — обидві держави обмінювалися посольствами. Трохи пізніше, 1164. р., до Галича приїхав грецький царевич Андронік Комнен. Може це був син тієї доньки Володаря, що віддалася була до Візантії. Ярослав прийняв його дуже гостинно, дав йому на проживок кілька городів, запрошував царевича до своєї ради й на його

честь уладив великі лови на зубрів, чи турів¹⁰). Грецькі літописці з подивом оповідають про ці звірі, бо у візантійських краях уже їх не було.

Царевич Андронік жив у незгоді з грецьким цісарем, тимто мусів виїхати з Царгороду. Але Ярослав став посередником між царевичем та цісарем і відіслав гостя з усякими почестями, у товаристві галицького єпископа Кузьми й визначних бояр.

Ярослав навіязав, мабуть, також приязнь із римсько-німецьким цісарством. В 1165. р. у Відні, відбувався зїзд західніх князів, щоб скласти пошану могутньому цісареві Фридрихові I. Барбаросі¹¹). Між ними був також якийсь „руський король”. Деякі вчені здогадуються, що це був Ярослав, — але може він вислав туди котрогось із свояків.

У добрих відносинах стояла Галичина також із Польщею. Польська держава в давніших часах не раз встрявала до галицьких справ і старалася добути собі західні окраїни Галичини. Але тепер вона була поділена на малі князівства й перестала бути грізна для галицької держави. Ярослав мав серед польських князів своїх союзників і деколи навіть наймав їх собі з військом на допомогу.

Так із усіма сусідами Ярослав наладнав мирові звязки і забезпечив свої границі від війни.

Іван Берладник. Та хоч Ярослав старався жити з усіма у згоді й не вести воєн, то таки несподівано мусів почати боротьбу із своїм стрийним братом, Іваном Ростиславичем. Цей князь панував спершу у Звенигороді, — тепер село в бобрецькому повіті, та колись це був великий город і столиця звенигородського князівства. Але Іван не вдовольявся своєю властю, задумав добути для себе Галич і прогнати звітля свого брата Володимирка. В 1145. р. змовився з га-

личанами, скористав із того, що Володимирко виїхав на лови й заняв Галич. Але Володимирко вернувся з військом, обляг столицю, здобув її і прогнав Івана. Нерозважний Іван не то що не добув собі Галича, але втратив Звенигород.

Не маючи що робити в Галичині, він подався на південь і зайшов аж над Дунай. Там він заняв місто Берладь і почав тут княжити. Вся ця країна мала тоді небагато мешканців, але з подальших околиць туди стягалися люди, й населення стало густіше. В недовгому часі берладники, як їх звали, стали широко відомі як хоробрі і промислові люди. Вони запускалися сміливо у степ, вели там боротьбу з половцями, владжували лови на диких звірів і з великою здобиччю верталися додому. Човнами вони виправлялися на Чорне море, жили там із рибальства, або засідалися на грецькі кораблі й забирали їх ураз із залогою. Був це буйний і неспокійний народ, — життя берладників нагадує пізніших запорозьких козаків. І князя Івана почали звати Берладником.

Через долішній Дунай проходив важний торговельний шлях із Галичини до Візантії. Іван Ростиславих зрозумів значіння цього шляху, заопікувався тамошніми оселями і старався розвести тут скрізь торгівлю. Одне з міст, що тоді повстало, дістало назву Малий Галич, — теперішній румунський Галац над Дунаєм. Імя це дали йому виходні з Галичини, що хотіли мати тут свою столицю.

Як князь Іван Ростиславич опікувався торгівлею, про це свідчить його грамота для купців міста Месибрії (Месембрії), у Болгарії, над Чорним морем:

„В імя Отця, і Сина, і Святого Духа, амінв. Я, Іванко Ростиславич, від стола галицького князь берладський, засвідчую купцям месибрійським, що в нашім гóроді, в Малому Галичі, не платитимуть мита, за склад

кразу, а тільки в Берладі та в Текучім, городáх наших. А на вивіз різних товарів, тутешніх, угорських, руських і чеських, нехай не платять ніде инде, а тільки в Малому Галичі. Повідоміть про це воевод. На це даю обіт. Року від Різдва Христового 1134., місяця травня дня 20.”

Але Іван Берладник не вдово-

Війна з Берладником. волився своїм наддунайським князівством, а все думав про те, щоб добути для себе Галич. Він подався в Наддніпрянщину шукати собі союзників, що допомогли б йому відвоювати свою батьківщину. Спершу вступив у службу до чернігівського князя, де заробив собі багато грошей, потім пробував у смоленського князя, а далі задумав добути собі прихильність старого князя Юрія, сина Володимира Мономаха. Але Юрій був тестем Ярослава Осмомисла, до Івана Берладника поставився вороже, казав його закувати в кайдани й вивезти в далекий північний Суздаль. Іван Ростиславич якось видобувся з цієї неволі і знову подався до Чернигова, а потім до Києва, до князя Ізяслава Давидовича.

Ярослав Осмомисл пильно стежив за тим, куди їздить Іван, сподіваючись від нього нападу. Він уже від Юрія домагався, щоб йому видав Берладника. Але митрополит і ігумен просили за в'язня, і Юрій задержав його в себе. Коли ж Ярослав дізнався, що Іван є в Ізяслава Давидовича, вислав до нього 1158. р. свого посла й зажадав, щоб він прислав йому небезпечного князя. А щоб це домагання більше скріпити, він намовив різних сусідніх українських князів, щоб і вони вислали своїх послів до Ізяслава. І всі вони позіжджалися до Києва, до того там появилися ще послы угорський та польський. З того видно, які сильні впливи мав Ярослав

у своїх сусідів, коли ніхто не важився відмовити йому в допомозі.

Та київський князь не піддався й такому сильному натискові, — послів відправив ні з чим. Але Іван Берладник, бачучи, що так багато князів проти нього, не počував себе безпечним у Києві і чим-дуж виїхав у наддунайські городи. Він рішився воювати з Ярославом Осмомислом. Наново почав збирати своїх берладників, закликав собі половців і готовився до війни. Щоб дати відчути Ярославу свою силу, Іван поставив заставу над Чорним морем і нападав на галицькі кораблі, що приходили туди Дністром, чи Прутом та робив пакости галицьким рибалкам.

Коли зібралося вже коло нього 6.000 війська, Берладник рушив у похід на Галичину 1158. р. Спершу заняв Кучелмин (мабуть, теперішнє село Кучурів на Буковині). Тут він мав своїх прихильників, і вони прийняли його радо. Потім підійшов під город Ушицю над Дністром. Але Ярослав загоді поставив тут сильну залогу, й Іван не міг добути замку. Але й тут знайшов він союзників — серед селян. Коли його військо появилось під містом, селяни почали перебігати до Івана. Половці дораджували йому брати Ушицю приступом. Але князеві таки шкода було віддавати місто степовикам, і він не дав дозволу на напад. Тоді половці розсердилися на нього й залишили його військо. Іван бачив, що не зможе здобути сильного гóрода своїми полками й кинув облогу.

Перемога Ярослава. Іван Берладник подався тепер знову до Києва, до свого союзника Ізяслава Давидовича й оповів йому, що має багато прихильників у Галичині, які ніби то йому обіцяли до нього пристати, як тільки він там появиться. Ізяслав повірив Берладникові й почав готуватися

до походу на Галичину, щоб добути для Берладника престіл.

Але Ярослав Осмомисл не дав себе заскочити. На першу вістку про намірений похід він зібрав свої полки й рушив з ними з кінцем 1158. р. на Київ. Ізяслав не мав достатньої сили для оборони. На допомогу прийшли йому тільки половці. Зате проти нього стали різні наддніпрянські князі. Ізяслав і не пробував боронитися, — чим-дуж переправився на лівий беріг Дніпра, і разом із ним подався й Іван Берладник. Ярослав увійшов із своїм військом до Києва й допоміг засісти на київському престолі іншому князеві — Мстиславові Ізяславичеві, своєму союзникові. Отак цю війну Ярослав закінчив із великою славою, — його значіння між князями ще більше зросло.

Іван Берладник не пробував уже більше добувати Галичини. І прожив він уже недовго. Неспокійна вдача загнала його на чужину, до Греції — може, думав там найти для себе опіку й допомогу. Але там зустріла його смерть. Умер він 1161. р. в місті Солуні. Була чутка, що його отруїли.

Що сталося з берладським князівством по смерті Івана, про це літописи мовчать. Але „Слово о полку Ігоревім” подає нам цінну вістку, що Ярослав Осмомисл „Дунаєві замкнув брами, метав бремена (каміння) під хмари, с у д и в с у д и д о Д у н а ю”. Треба це розуміти так, що Ярослав прилучив берладське князівство до галицької держави, що на грانیці над Дунаєм поставив свої застави й у наддунайській країні завів свої уряди та суди. Таким чином важний торговельний шлях із Галичини до Візантії перейшов під владу галицьких князів.

Та, на жаль, про ці важливі події літописці не переказали нам нічого певного.

Грядниці держави. По цій успішній війні Ярослав заживав уже довгі літа миру і спокою. Тепер він міг геть-чисто зайнятися загосподаренням своєї країни.

Галицька держава, без наддунайських земель, займала тоді величезний простір. Грядниці її були інші, як теперішньої Галичини.

На півдні державна грядниця від Угорщини проходила головними хребтами Карпат. Але в карпатських горах тоді ще було небагато осель, і тільки гірські пастухи переходили гори із своїми чередрами. Мало коли показувалися туди купці й інші подорожні, а як бували, то з трудом пробивалися вузькими доріжками через лісові пущі. У тих часах найлюдніші шляхи йшли на теперішню Дуклю й Солинку у Сяніччині. Цією дорогою нераз до Галичини входили мадари, проступючи на Сянік і Перемишль. Менше відомі були дороги на теперішній Ужок на верхівях ріки Сяну, через Верецьке на лінії Опору, та Яблоницю в напрямі на Прут. Карпати творили безпечну грядницю, тут вигідно було броронитися від ворожих наступів.

На заході, від Польщі, грядниця йшла здовж річки Вислока. Тут також були величезні ліси, яких ніхто ніколи не рубав. Не було тут ніяких протертих шляхів. Із Перемишля, чи Ярослава не можна було дістатися до Кракова простою дорогою на захід. Треба було їхати або на південь, через Угорщину, або на північ з Ярослава на Судомир (тепер Сандомир). Тільки місцеві погрядничні люди знали вузькі переходи, прорубані в лісах, — їх звали просіками. Але в часі небезпеки, коли збиралися на війну, князь наказував ці просіки з а р у б у в а т и, тобто рубати на грядниці дерева та їх пнями завалювати переходи. Такі неприступні ліси тяглися по кільканацять миль уширш, або й більше, — вони давали державі безпеку від ворога.

ні з Києвом добув для Галичини пограничні волинські городи, — Бужеськ (Бузьк) над Бугом та Шумськ, Гнойницю й Тихомль над Горинем. Але Ярослав ці волости утратив, і при Галичині залишився тільки Бузьк.

На південному заході на галицькій, грانیці починався безлюдний степ. Останні оселі над Дністром були: Бакота, Ушиця, Каліюс. Ця волость звалася Пониззя; ця назва означала те саме, що тепер Поділля. З цієї сторони на Галичину набігали нероз половці.

Мало заселені були також околиці над Прутом, на південь від Коломиї та Снятина. Але, як ми бачили, Ярослав звернув на ці землі пильну увагу й по боротьбі з Берладником протягнув границю галицької держави аж до долішнього Дунаю.

Господарство. Галичина мала тоді інший вигляд, як у наших часах. Майже весь простір покривали густі, непрохідні ліси. В багатьох місцях це були ще первісні пущі, на які ще ніколи не ступила людська нога. Старі дерева росли споконвіку й падали тільки тоді, коли вже самі повсихали, та трупішали. Тільки там, де люди густіше селилися, ліси трохи прорубували і проводили ними дороги та шляхи. У східній частині галицької держави, на Поділлі, ліси росли тільки в ярах рік, а по горбах стелилися трависті степи. Ліси та степи ховали в собі багато дикої звірини, як тури, зубри, олені, лосі, дикі коні. По річках та в озерах жили бобри. Ловецтво давало великі користи. Мешканці лісів тим тільки й займалися, що ловили та били дикого звіря. І князі охоче ходили на лови, як це знаємо з літопису про Володимирка, що полював під Тисменицею, та про Ярослава, що владив був лови на честь грецького царевича. По лісах усі оселі займалися також бджільництвом, збираючи мед і віск. Бджо-

ли на старосвітський лад тримали у природних дуплах або в повидовбуваних колодах.

Над ріками та над озерами розвинулося рибальство. Тоді риби їли куди більше, ніж тепер, бо тоді гостріше додержували пости. Галицькі рибалки запускалися Дністром і Прутом аж до Чорного моря й до гирла Дунаю — там ловили найбільше осетрину.

Але, попри інші заняття, все більше зростало хліборобство. Бояри й селяни впиралися що раз глибше у стародавні пущі, корчували ліси або випалювали їх і поширювали рілля. З хліборобством розвивалося скотарство. Худобу тримали за давнім звичаєм по лісах і на степах. Бували досвідні люди, що вміли присвоювати турів і „вибивали з дика”, себто уговкували, присмирювали торпанів — дикі коні¹²⁾.

З мінеральних багатств найбільше значіння мала тоді сіль. Добували її з соляних джерел на Підкарпатті. Найстарші соляні „вікна” були у Старій Солі в Перемищині, коло Дрогобича, та на Покутті за Коломиєю. Сіль виварювали в залізних казанах, „черенах”. Підгірську сіль розвозили з варичі по всій Галичині, та ще далі, на Волинь, до Києва й до Польщі.

Літописець оповідає про нещастя, яке притрапилося 1163. р. торгівцям солі:

„Того року була велика повінь у Галичі. З допусту божого нагло почав падати дощ, за один день і за ніч пішла з Дністра велика вода на оболоння й дійшла аж до Бикового болота*). Потопила більше, ніж 300 людей, що їхали з сіллю з Удеча; багато людей здіймали з дерев, таксамо вози, що їх вода позаносила, і ще багато інших потопилося”.

Торг сіллю приносив великі доходи, і князі звичайно ці солеварні залишали при державній скарбівні.

Галичина вивозила в тих часах найбільше сіль,

*) Бикове болото було на дорозі з Галича до Демешківців.

мед, віск, рибу, шкіри та футра диких звірів. Торгові шляхи йшли на всі сторони. З Галича до Києва їхали на Теребовлю або Микулин (тепер — Микулинці) і далі шляхом між джерелами Случа й Богу. На Волинь головна дорога йшла на Звенигород або Гологори та Бузьк. Із Звенигорода йшов теж шлях на захід, через Городок і Перемишль до Сянока й на Угорщину. З Перемишля вела дорога на Ярослав та Судомир до Польщі. У наддунайські землі й до Царгороду їхали на Коломию й далі здовж Прута.

Суспільний і політичний лад.

Населення галицької держави поділялося на бояр, селян, міщан і духовенство.

Бояри були — великі землевласники, мали у своїх руках різні оселі, землі та ліси. Вони вели провід у своїх округах, займали місцеві уряди, служили у княжій дружині й мали доступ до княжої ради. Боярський стан, не був ще тоді цілком замкнутий у собі та відокремлений від інших верстов народу. Боярином міг стати й селянський син, і міщанин, і син священника, коли доробився більшого майна й дійшов до значіння у своїй околиці.

Селяни були ще свободні, але платили данину князеві. Та бояри змагали до того, щоб селян поробити залежними від себе, і князь мусів нераз ставати в обороні селянства.

Міщанський стан не був іще численний, він щойно наростав по містах. До добробуту доходили найскорше купці, що їздили, торгуючи, по далеких землях. Для торгів вони діставали від князів окремі права.

До духовного стану, окрім священників і ченців, залічували тоді й церковну службу — дяків, паламарів, проскурниці, що пекли священникам проскурки, церковних підданих і всяку бідноту, що шукала допомоги при церкві.

Про державний лад тодішньої Галичини літописи згадують небагато. Всі важливі справи вирішував сам князь, бо він був головою держави. При князі засідала рада, до якої належали визначні бояри, часом також єпископи та ігумени монастирів. Але князь міг вирішувати справи й без боярської ради. Провіче, тобто раду всього населення, в тих часах не чувати.



Княжа рада.
(з кенігсберзького рукопису).

При боці князя пробували всі найвищі державні урядовці. Княжим двором управляв дворський, що мав під своїм доглядом княжі маєтності й усе господарство. Коли князя не було в гóроді, то він вів за нього всі державні справи. Княжою канцелярією кермував печатник. З допомогою писарів або дяків він укладав урядові документи і княжі письма. Стольник пильнував княжого стола, покладник мав нагляд над спальнею, ключник і тивуни займалися іншими ділянками господарства. До нижчих послуг уживали молодих людей із боярських родин, вони звалися отроки або дітські.

Галицька держава ділилася на чотири князівства: галицьке, перемиське, звенигородське та тербовельське. За Ярослава прибуло ще п'яте князівство — берладське. Але грانیці між князівствами затиралися що раз більше. Найвищими урядовцями в округах були тисяцькі, що урядували по головних городáх і мали нагляд над військом. По менших містах їх заступали посадники, нижчі уряди займали сотські, десятники, тіуни (судові урядовці), митники й ин.

Державні приходи йшли з данини населення, з торгових оплат, із копалень солі, з воєнної добичі й ин. За Ярослава Галичина була дуже багата держава. Вже Володимирко своєю запопадливістю зібрав був великий скарб, а Ярослав ці багатства ще прибільшив. Що він мав доволі грошей у своїй скарбівні, про це свідчить одна згадка літопису: в 1174. р. Ярослав прикликав на поміч польське військо, і за це заплатив 3.000 гривень срібла¹³).

Галицьке військо, таксамо як скрізь на Україні, складалося з дружини й воїв.

Дружина, це було прибічне княже військо, що складалося з бояр. Дружинники зодягалися в тяжкі залізні панцирі та шоломи, до бою їхали верхи, зі щитами і списами, або мечами. Вої — це було загальне, народне ополчення. До нього належали міщани й селяни, — а зброя їх була яканебудь.

Наші князі вживали також до розвідів та стеж легкої кінноти, озброєної самими луками. До такого війська наймали нероз степовиків, — печенігів, торків, половців.

Кілько війська мав Ярослав, докладно не знаємо. Але серед тодішніх українських князів його військо було, мабуть, найбільше. Він мав доволі вояків, щоб ними оборонити свої границі, і, крім цього, ще безнастанно висилав свої полки на Наддніпрянщину, проти диких половців.

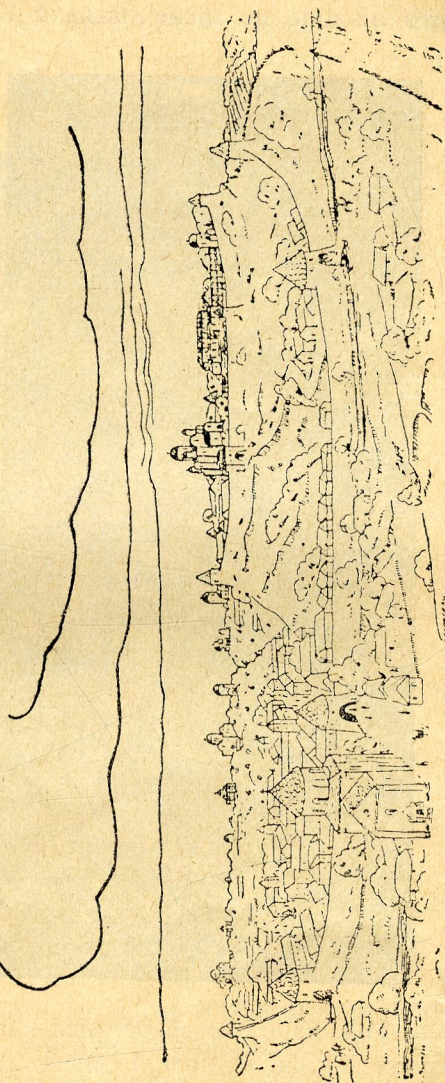
За Ярослава до великого значіння прийшла **Галич**. столиця держави, Галич. За перших Ростиславичів столичним гóродом усього Підкарпаття був Перемишль, — та щойно Володимирко обрав собі за столицю Галич (1141.). Була це старовинна оселя, що своїми початками сягала передісторичних часів. Нарід оповідав собі, що гóрод заснував якийсь Галиця й показував під містом „Галичину могилу”.

Галич був важним торговим осередком. Через нього проходили шляхи з Підгіря, від соляних джерел, до Києва. Ще важливішим шляхом була ріка Дністер, бо нею плили кораблі до Чорного моря й до Візантії.

Княжий замок стояв у теперішньому селі Крилосі. Є там висока, крута гора, що з самої природи могла служити до оборони; її скріпили ще високими валами, — від заходу ці вали йдуть у три ряди.

З будов давнього міста залишилися тільки фундаменти катедральної церкви Пресв. Богородиці, які саме цього року влітку відкопали. Відкопані частини катедри вказують на величавість церкви, збудованої 1154. р.

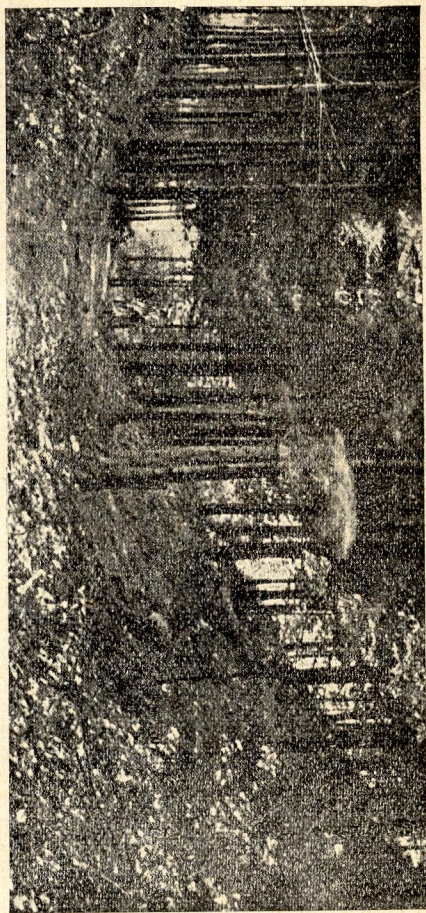
Ярославом Осмомислом. Була вона дуже велика; мала 37 $\frac{1}{2}$ метра вздовж і 32 $\frac{1}{2}$ вшир, ціла вона скидалася



Старовинний Галич.

на київський Софійський Собор¹⁴). При катедрі мешкав єпископ і його прибічні священники, крилошани, — тимто пізніше це місце названо Крилосом.

Перший ряд оборонних валів у княжому Галичі (тепер у Крилосі).



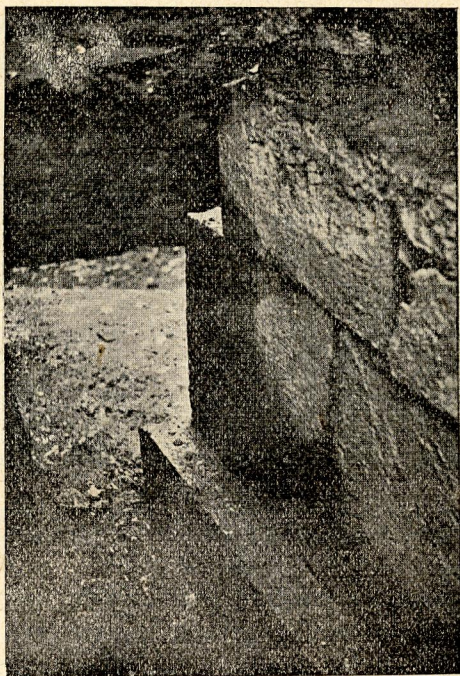
Галицьким владикою за Ярослава був єпископ Кузьма. В розкопках Галича віднайдено дві його печатки з грецькими написами (див. ст. 42). Розкопи йдуть далі, й є надія, що не одна ще цінна пам'ятка з княжих часів віднайметься в землі.

Княжа палата була, мабуть, у місці, що зветься Золотий Тік. Довкола крилоської гори є різні урочища (тобто останки давніх осель), що мають назви: Ілійщина, Юріївське, Данилівське, Іванівське, На Церковиськах

і ин. Між народом збереглися перекази, що були там церкви й інші будівлі. І дійсно там віднаходять старі фундаменти, багато тесаного каміння, підлоги з поливаної цегли, різьблені стовпи, старовинні хрестики, печатки та инше.

Але давній Галич протягався від цього місця ще далеко над річкою Луквою аж до Дністра. Теперішні села Залуква, Святий Станислав, Сокіл і навіть містечко Галич були передмістями великої воєнної столиці.

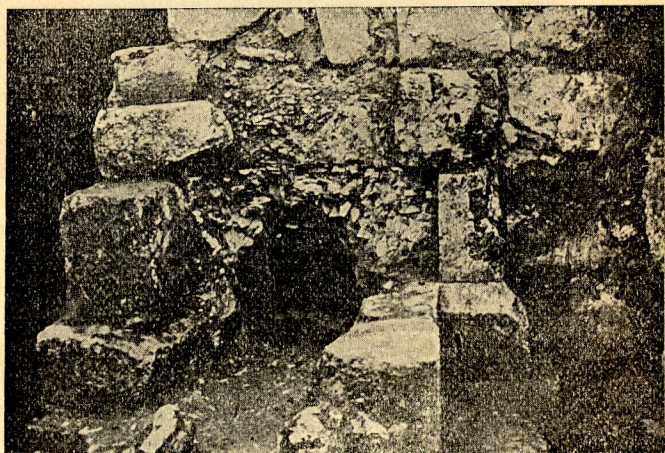
Гарно виглядав старий Галич. Розкинувся він широко понад Дністром по горбах і долинах, — здалека



Добре збережений правий вугол фундаментів катедри.

світили верхи церков, муровані двори та палати. На довколiшніх шляхах і дорогах був великий рух. З усіх сторiн до міста їхали вози, навантажені всяким добром. З поближких селяни везли то дерево, то збіжжя, то всякі вироби, то гнали на продаж худобу та коні. Одні прямували до торговлиць, інші над Дністер, до приста-

ні. Над рікою була глота найбільша. На воді стояли десятки кораблів, більших і менших суден та чознів, маяли в повітрі вітрила та різнобарвні прапори. Одні кораблі надходили здалека, від Чорного моря, привозили до Галича грецьке вино, південні овочі, запашне коріння, дорогий посуд, східній одяг, зброю. На інші



Частина старого земного муру галицької катедри; крізь діру, що її видно, проходили колись дерев'яні скріплення.

накладали галицьке добро, — мед і віск, шкіри й футра, збіжжя, сіль, — все це йшло Дністром до моря й далі у грецькі та азійські країни. Берегом ріки проходжувалися купці, одні місцеві, з Галича, інші з чужих земель, греки, араби, татари, італійці, серби, — говорили всякими мовами.

Таксамо людно було в місті. Тут стояли величаві будови, двори бояр, оборонні вежі, церкви. Церкви були муровані, прикрашені різьбленими стовпами, всередині розкішно владжені, підлоги мали з алябастру або з різнобарвних цегол, вікна з різнобарвного скла, стіни викладані мармуром або мальовані; ікони світили від зо-

лота. Як виглядали більш-менше такі прикраси, пізнати з церкви св. Панталеймона, збудованої пізніше, у XIII. в. Церква та збереглася досі, тільки її перемінили пізніш на костел. Зветься цей костел св. Станислава.

Між людьми знати було добробут і багатство. Боярські й міщанські маєтності тяглися далеко за містом. Доми галичан виглядали як двори, садиби були широкі, комори повні всякого добра, по пасовиськах паслися великі стада худоби, широко простягалися родючі поля.

Коли багатий боярин виїжджав з дому, то їхав у дорогім одягу, з золотими гудзами, перетиканому срібними нитками, з золотим ланцюгом на грудях. Перед ним вели коні, прибрані в розкішну зброю, а ззаду поспішала юрба слуг і підслесливих прислужників.

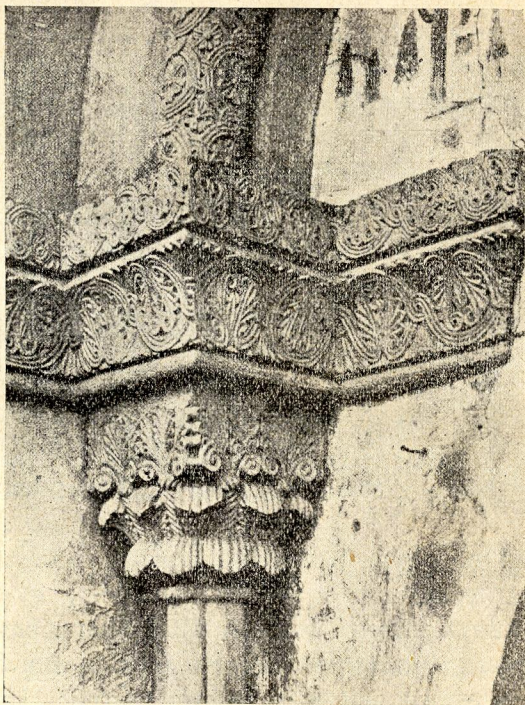
Жінки ходили в дорогоцінних футрах, на руках носили срібні наручниці, у вухах і в волоссі золоті квітки, — вони побренькували золотом і сріблом.

На княжому дворі. Очі всіх були звернені на княжий двір, на місце, де пробував улюблений володар. Тут збиралися всі визначні бояри й міщани, ченці і світське духовенство, чужі купці й гості. Княжа палата (терем) була все повна людей. Тут пробували всі вищі урядовці, тут можна було поладити всякі справи, які хто мав.

Щоденно, в товаристві визначних бояр, князь відбував суд, на майдані перед своїм двором. Покривджений приводив виновника і свідків і розповідав перед князем свою справу. Обвинувачений боронився й давав своїх свідків. Хто вніс несправедливий позов, того карали як винного. За злочин не карали в'язницею, а виновник платив кару грішми, частина — йшла на покривдженого, частина — до княжого скарбу. Більших злочинців проганяли за межі держави. Коли яка спра-

ва була дуже неясна, уживали „божого суду”: противники ставали один проти одного з мечами, хто кого переможе.

Як державні справи були покінчені, князь виїжджав на місто. Довкола нього їхали бояри й урядовці



Капітелі (верхи, голівка) колюмн (стовпів)
у церкві св. Пантелеймона.

та почесний відділ війська у блискучих зброях, із щитами і списами під прапором, князь їздив оглядати свої городи й маєтності, по дорозі провірював, чи урядовці справедливо правлять країною, вислухував скарг населення.

У святкові дні на княжому дворі відбувалися за-

бави й бенкети. Столи заставляли срібними мисами, золоченими чашами і всяким дорогим посудом, подавали різні страви та напитки. Кімнати були прикрашені покняжому, скрізь було повно килимів, з витканими узорами. столи й лави позастелювані дорогими покрівцями, із стелі звисали свічники з різнобарвними восковими свічками.

За бенкетом грала музика на гусях, дудах¹⁵), сопілках, трубах, виступали танцівники і сміхуни (скомо-рохи). Але часом появлялися й великі співці, що у своїх піснях оспівували лицарські вчинки князів, — такі, як той славний Боян, про якого згадує „Слово о полку Ігоревім”.

Деколи, особливо коли приїжджали гості з далеких країн, відбувалися лицарські грища, т. зв. турніри. Лицарі визивали один одного на борню, наїздили один на другого верхи на конях, зі щитами і списами, хто кого переможе.

По всьому світі розходилася слава про могутність галицького князя, а княжий літописець у своїй книзі записував усі важливі події. Увесь світ знав могутню, дуже гарну столицю галицьких князів — великий Галич. Згадка про ту колишню велич Галича збереглася в народі, головню жила вона в поблизьких околицях. Дуже гарно оспівав ту велич наш поет Антін Могилянський у своїй поемі „Скит Манявський”¹⁶).

Родинні справи. Та хоч Ярослав був наймогутнішим князем на Україні, хоч держава його була велика й як-слід упорядкована, то його родинне життя було окутане сумними подіями. Дружина Ярославова, княгиня Ольга, донька Юрія, не вміла приєднати собі свого чоловіка. Може бути, що їх подружили молодими, з політичних причин, щоб поєднати два могутні княжі роди, — нераз же володарі мусіли свої осо-

бисті справи жертвувати державним потребам. Ярослав незлюбив свою дружину, а серцем прихилився до Настаськи, з боярського роду Чагровичів. Княгиня не хотіла стерпіти такої зневаги, покинула князя і з сином Володимиром та з деякими боярами виїхала до Польщі.

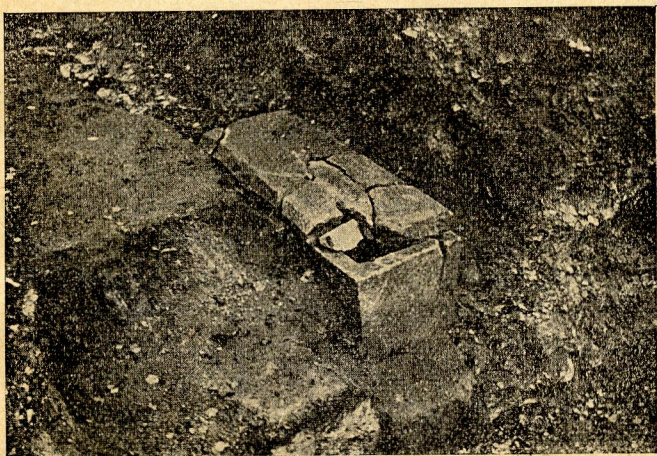
Галичани були невдоволені життям свого князя, а ще більше тим, що на Ярослава все більший вплив мала родина Настаськи, — Чагровичі. Під проводом одного князя, Святополка, що був на службі в Ярослава, бояри зробили змову, увязнили й побили Чагровичів, нещасливу Настаську спалили на костирі 1170. р., а князя Ярослава присилювали скласти присягу, що житиме у згоді із своєю княгинею.

Та родинні відносини Ярослава вже не поправилися. Син його, Володимир, як тільки підріс, почав виступати проти батька. Він знову з матір'ю утік із Галича. Спершу подався до Луцька, але Ярослав загрозив тамошньому князеві війною, й він відпустив княжича від себе. Володимир виїхав із матір'ю тоді до Торчеська в Київщині, до брата своєї матері, а далі до Чернигова. Княгиня Ольга звідтіля подалася в московські землі, до Володимира Суздальського, до своєї родини, і вже не вернулася до Галича. Вона вмерла 1181. р., а перед смертю, за тодішнім звичаєм, постриглася в черниці.

Володимир помирився з батьком, але не надовго. В 1182. р. Ярослав сам прогнав сина з Галича — з якої причини, не знати, здається, син ворохобився проти батька. Він шукав собі притулку в різних князів, але ніхто не хотів його прийняти, бо всі боялися могутнього Ярослава: побував трохи у Володимирі, у Дорогобужі на Волині, в Турові на Поліссі, у Смоленську, то знов їздив до Суздаля на Московщину. Нарешті заїхав до Путивля, до свого шурина, Ігоря Святославича, славного воїownika, того самого, що про нього співає „Слово

о полку'', на краю степів, на Лівобережжі, і щойно той дозволив йому залишитися в себе. По двох роках Ігореві повелося погодити Володимира з батьком, і князь вернувся до Галича.

Смерть Ярослава. Ці сумні родинні події затемнювали князеві останні роки його життя. Дарма що свою державу зробив сильною й багатою, — сам щастя у своєму домі не знайшов...



Саркофаг (камяна домовина), найдений при розкопах у Крилосі.

Коли прийшла на нього тяжка недуга, і він пізнав, що зближається йому кінець, князь задумав попрощатися із своїм народом. Він скликав бояр, духовенство, міщан і простих людей і так до всіх промовив:

— Отці, браття і сини! Ось я вже відходжу з цього світу марнотного і йду до свого Творця. Я більше грішив, ніж хтонебудь інший, та ви, отці і братя, простіть і вибачте мені!

Потім він наказав роздавати своє майно манасти-

рям і бідним, — роздавали все по Галичі три дні й не змогли всього роздати.

Ярослав подумав також про свою державу. Непослушному Володимирові не хотів віддати Галича, — своїм наслідником назначив молодшого сина, Олега, що його матір'ю була Настаська. Він промовив так:

— Ось я своєю немічною головою держав усю галицьку землю, — тепер своє місце переказую Олгою, мойому меншому синові, а Володимирові даю Перемишль.

Він наказав і Володимирові і боярам запрягти, що вшанують його волю.

Ярослав помер 1. жовтня 1187. р. Другого дня похоронили його в церкві Богородиці, в теперішньому Крилосі, серед великого смутку всього народу.

Може, при дальших розкопах можна буде знайти князеву домовину. Коло порога церкви відкопали вже тепер кам'яну домовину (саркофаг), а в ній кости чоловіка. Дехто думає, що це домовина Ярослава, але це ще не певна річ.

Значіння Ярослава Осмомисла. Ярослав княжив трицять чотири роки. Його панування, це час — найбільшого розвитку галицької держави. Він був одним із найбільших володарів не тільки Галичини, але й усієї України. Київський літописець так написав про Ярослава:

„Це був князь мудрий і промовистий, богобоязливий, шанували його в усіх країнах, і славний був він своїми військами: бо де йому сталась кривда, сам не ходив з військом, а посилав своїх воевод. Він розбудував свою землю, роздавав багато милостині, був ласкавий для подорожніх, годував бідних, любив чернечий стан і віддавав йому пошану, кілька лише міг; у всьому держався божого закону, сам наглядав церковні справи і в порядку тримав духовенство”.

З цих слів видно, як дуже шанували Ярослава, яким визначним мужем усі його визнавали. Ще краще змалювало нашого князя „Слово о полку Ігоревім”. Слова поеми ми навели на початку. Очі всіх були звернені на могутнього володаря, що з „золотокованого престола” правив своєю державою й під своїм впливом тримав усю Україну.

Значіння Ярослава Осмомисла можна звести ось до чого:

1. він утримав єдність галицької землі й таким чином розбудував сильний осередок нашого державного життя, який ставав у пригоді Придніпрянщині, що її знищили степові орди;

2. забезпечив західні грانیці держави і спинив наступ на Україну — Угорщини й Польщі;

3. уникав воєн із українськими князями, був прихильником миру і старався вдержати загальну згоду;

4. розумів небезпеку від азійських орд і спільно з іншими князями вів боротьбу з половцями;

5. розумів значіння моря і своїй державі відкрив шлях до Дунаю;

6. підняв високо добробут західніх земель і поклав основи під тривкий розвиток української культури.

ПРИМІТКИ.

1) Про „Слово о полку Ігоревім“ чит. „Життя і Знання“, VIII., з 1935. р., ст. 100—104; крім цього чит. місячну книжечку „Просвіти“ за квітень 1935. р. п. з. „Каяла“ Б. Лепкого; Кончак — половецький хан, начальник половецьких військ у битві Ігоря Святославича з половцями

2) Про початки нашої держави і скандинавських лицарів-варягів, чит. книжечку Ом. Терлецького: „Історія України“, княжа доба, ст. 7—8

3) чит. далі, ст. 35, 41

4) чит. про битву під Теребовлею, ст. 17—18

5) чорні клобуки (чорні шапки) — загальна назва для різних турецьких осадчих на Україні XI—XII. в. (берендії, ковуї й т. д.)

6) Про Рось і про Поросся чит. „Життя і Знання“ 1937. за квітень, ст. 121—123.

7) Орель, Самара, Ворскло — припливи Дніпра з лівого боку; між иншим, Самара вливається до Дніпра недалеко Катеринослава (Дніпропетровська), над Ворсклом лежить Полтава

8) Пониззя, те саме, що тепер — Поділля

9) про Ярославну чит. оповідання Лепкого „Каяла“, стор. 21—31, 56—59.

10) тур — звір, подібний до зубра, жив колись на Україні, коли ще в нас було багато лісів; вигинув зовсім десь на початку XVII. в.; таксамо жило в нас багато зубрів, тепер вони збереглися ще лише в біловізькій пущі; і зубр і тур подібні до нашої рогатої худоби, але більші і вкриті зпереду довгою шерстю, чит. „Життя і Знання“, IX. (1936), ст. 266—267.

11) Фридрих Барбароса (Рудобородий), німецький цісар (1155—1190), брав участь у хрестових походах, утопився в одній річці в Малій Азії підчас третього походу.

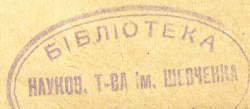
12) тарпан — дикий кінь, жив колись на Україні й у цілій Східній Європі; вигинули тарпани на початку XIX. ст., чит. Ж. і Зн., IX. (1936), ст. 266—267.

13) гривня — гроші за княжих часів; грошевою одиницею була — гривня срібла, себто грудка срібла, шестикутної форми, ваги — 12.20 гр.

14) про розкопи у Крилосі чит. книжечку, видану „Просвітою“ п. з. „Кринос“, і „Життя і Знання“ за вересень, ст. 242—244. Фотографії з розкопів, що їх подаємо, робив п. Яр. Савка.

15) гуслі — музичний струмент, складався з дощинки, на якій були натягнені струни, та зі смичка; дуда (декуди звуть її „волинкою“) — струмент із трубками, що получені з мішком із телячої або козячої шкіри (подекуди стрінете її в гуцулів і досі)

16) Антін Могильницький, український поет (1811—1873), автор поеми „Скит Манявський“, де поміщений дуже гарний спогад про княжий Галич; той опис столиці галицьких князів можете прочитати у книжечці за лютий ц. р.: „Русалка“, ст. 28, або в виданій недавно „Просвітою“ книжечці п. з. „Кринос“, на ст. 5—6; і тут і там найдете теж докладні пояснення вірша.



ПЕРЕДПЛАТА

НА ВИДАННЯ „ПРОСВІТИ“ 1937. р. ПЛАТНА ЗГОРИ:

а) на місячні книжечки (12 річно) лише — 3.60 зл., у продажу брутто — 5.40 зл.

б) на **квартальні книжки** (4 річно) — лише 6.40 зл.

в) на „Життя і Знання“ — 18. зл.

г) на „**Просвіту**“ — 3.50 зл.

Хто передплачує всі три перші видання „Просвіти“ (місячні, чвертьрічні та „Життя і Знання“) разом, числиться вже членом „Просвіти“ і платить лише 25 зл., при чому цю суму можна сплачувати догідними ратами.

Цю останню полегкість зроблено для Читалень „Просвіти“, щоб їм улегшити передплату всіх видань.

Для кооператив визначено передплату 12 зл., за яку вони дістають усі книжечки (місячні та кварталні — себто 16 книжечок).

Краєві установи платять — як читальні.

Передплату на місячник „Просвіта“ треба присилати окремо.

Передплату слати на адресу:

Товариство „Просвіта“, Львів, Ринок 10, Société „Prosvita“, Léopol Rynok 10, Pologne, Association „Prosvita“, Lemberg, Rynok, 10, Poland, East Galicia.

В 1940. р. мине сто років від появи книжки, яка зробила нас народом — бо ж 1840. р. появилвся славний

КОБЗАР ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

До того часу Український Науковий Інститут у Варшаві видасть

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ ГЕНІЯ УКРАЇНИ В 16 ТОМАХ

Досі вийшло 11 томів (II, III, IV, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIV). Можна видання передплачувати, і то за всі 16 томів — 40 зл. (у книгарському продажу — 64 зл.), по 2.50 зл. за том брошурований. Хто заплатить у 4 ратах по 10 зл., діставатиме книжки в паперовій оправі.

Передплату слати:

Чековеkonto П. К. О. в Варшаві



понад 250 сторін. Ціна тільки **1 зл. 20 гр.** у краю ;
 для закордону ціна з порученою пересилкою —
 $\frac{1}{2}$ ам. доляра або 2·50 зл.

Питайте за Календарем по всіх Книгарнях, Читаль-
 нях, Кооперативах і в мужів довіря „Просвіти“.
 Зголошуйтеся на продавців Календаря за відпо-
 відною винагородою. — Всі свідомі люди повинні
 подбати, щоб цей Календар „Просвіти“ найшовся
 в кожній українській установі, в кожній хаті.
 До Календаря доданий безплатний Стінний Ка-
 лендар на 1938. рік.

РЛ 3016 У

І. Крип'якевич

Ярослав
Остотисл